

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Aanpak van Marokkaans-Nederlandse 12-minners

Wegwijzer voor en door gemeenten

Inhoudsopgave

Inleiding	02
Het probleem van vroeg risicogedrag	03
Verantwoording	03
Leeswijzer	04
1. De cijfers: aanpak van 12-minners is noodzakelijk	05
1.1. Criminele volwassene begint carrière vaak als 12-minner	06
1.2. Oververtegenwoordiging Marokkaans-Nederlandse kinderen in politiestatistieken	06
1.3. Allochtone jongeren vaak naar zware hulpverlening	06
1.4. Conclusies	07
2. Achtergrond: algemene risicofactoren voor criminele carrière 12-minners	08
2.1. Risicofactoren	09
2.2. Beschermende factoren hebben positieve invloed	09
3. Achtergrond: specifieke risicofactoren van Marokkaans-Nederlandse jongeren en aanknopingspunten voor beleid	11
3.1. Onderzoek bevestigt kwetsbaarheid Marokkaans-Nederlandse kinderen	12
3.2. Beeld van de Marokkaans-Nederlandse 12-minners	12
3.3. Voorspellende factor 1: het hebben van een oudere broer	13
3.4. Voorspellende factor 2: leesachterstand van meer dan een jaar	13
3.5. Voorspellende factor 3: Nederlandse vriendschappen van de ouders (acculturatie)	14
3.6. Terughoudendheid in zoeken van (vrijwillige) hulp	15
4. Preventief beleid door gemeente	16
4.1 De rol van de gemeente en de Centra voor Jeugd en Gezin	17
4.2 Keuze voor mogelijke interventies	19
4.3 Preventief beleid: samenwerking met scholen	21
4.4 Ouderbetrokkenheid van Marokkaans-Nederlandse ouders	24
4.5 Mogelijkheden drang en dwang	25
5. De 'stevige' aanpak: BJZ, politie en gemeente samen aan de slag	30
5.1. De rol van de gemeente en de ketenaanpak bij delicten	31
5.2 Het proces van signalering tot nazorg bij delictgedrag	31
5.3. Dilemma voor de politie: het doorgeven van zorgsignalen	33
5.4 Dilemma's rondom privacy	36

Inleiding

Op het schoolplein staat elke keer weer dat groepje jonge jongens. Ze zitten voor het grootste deel zelf nog op deze basisschool. Ze hangen daar steeds vaker tot 's avonds laat rond, en roepen voorbijgangers na of schelden andere jongeren uit. Ook zijn de ruiten van de plaatselijke snackbar al een aantal keer ingegooid. En als je er iets over durft te zeggen, dan krijg je de wind van voren. De politie spreekt hen soms aan op hun gedrag. Maar wat daar nu de meerwaarde van is, is voor de buitenwereld niet duidelijk. Want de volgende avond staan de jongens gewoon weer bij de school en de ruiten van de snackbar worden een week later opnieuw ingegooid. Wat vinden hun ouders daar eigenlijk van? Waarom halen ze hun kinderen niet gewoon op tijd naar huis?

Het probleem van vroeg risicogedrag

Bovenstaand voorbeeld is helaas herkenbaar voor vele Nederlandse gemeenten. Problemen en risicogedrag starten op steeds vroegere leeftijd. En delinquent gedrag beneden de twaalf jaar is een van de belangrijkste risicofactoren voor het ontwikkelen van een ernstige en langdurende criminele carrière (Loeber & Farrington, 2001, Moffitt, 1993). Deze kinderen hebben bovendien een verhoogde kans op het ontwikkelen van psychiatrische stoornissen en problemen op sociaal en maatschappelijk gebied. Daarom is een vroege signalering en ingrijpen noodzakelijk om verder afglijden van de kinderen te voorkomen. Vroeg ingrijpen beperkt ook de hoge kosten van dure interventies

op latere leeftijd. Delinquent gedrag is overigens niet de enige factor van belang. Ook slachtofferschap is gerelateerd aan later optredend crimineel en probleemgedrag en psychische problemen van kinderen. Voorbeelden zijn kindermishandeling, getuige zijn van huiselijk geweld en gepest worden op school.

Wegwijzer voor 12-minners

We gaan in deze wegwijzer specifiek in op Marokkaans-Nederlandse 12-minners. We vatten 12-minners breed op. Het gaat niet alleen om kinderen die met de politie in aanraking komen, maar ook om kinderen die ander ernstig risicogedrag vertonen of zich in een situatie met een cumulatie aan risicofactoren bevinden. Doordat in Nederland 12-minners niet strafrechtelijk worden vervolgd, zijn er op dit moment geen actuele cijfers over aard en omvang beschikbaar. De groep bleef daardoor tot voor kort gemakkelijk buiten beeld van de officiële instanties. Sinds 2010 worden 12-minners bij politiecontacten in de politieregistratie opgenomen. In deze wegwijzer geven we een aantal recente ontwikkelingen die meer mogelijkheden bieden voor het in kaart brengen van de groep die problemen heeft en veroorzaakt. Hoewel in Nederland kinderen onder de 12 jaar niet strafrechtelijk worden vervolgd, zijn er mogelijkheden om als gemeente zowel preventieve maatregelen, als ook drang en dwang in te zetten. Het is daarbij essentieel om een preventieve aanpak te ontwikkelen die gericht is op het hele gezin. De regierol hiervan ligt bij de gemeenten.

Verantwoording

Deze wegwijzer is geschreven door DSP-groep in opdracht van het ministerie van BZK. De tekst is de opbrengst van voorbereidende interviews en de themasessie 'Aanpak 12-minners' die op 14 september 2010 heeft plaatsgevonden. Deze bijeenkomst kwam voort uit het samenwerkingsverband van de 22 Gemeenten Aanpak Marokkaans-Nederlandse Risicjongeren en was een onderdeel van de reeks van vier themasessies in 2010, in opdracht van BZK. De tips en ervaringen die tijdens de themasessie naar voren zijn gekomen, zijn gebruikt als input voor deze wegwijzer. Daarnaast is de kennis en expertise van DSP-groep benut.

Leeswijzer

Hoofdstuk 1 en 2 geven een overzicht van wat er bekend is over 12-minners. Hoofdstuk 1

gaat in op het belang van het serieus nemen van probleemgedrag van kinderen op jonge leeftijd voor een goede aanpak Jeugd & Veiligheid. Hoofdstuk 2 gaat in op algemene risicofactoren voor het ontwikkelen van crimineel gedrag. Hoofdstuk 3 presenteert nieuw en uniek onderzoeksmateriaal over specifieke risicofactoren van Marokkaans-Nederlandse jongeren. Deze onderzoeksresultaten vormen aanknopingspunten voor gemeentelijk beleid. In de twee laatste hoofdstukken behandelt deze wegwijzer mogelijke aanpakken van deze doelgroep in de praktijk en de rol van de gemeente daarbij. Hoofdstuk 4 gaat in op preventie en de rol van zowel gemeente als school. Hoofdstuk 5 behandelt een stevige aanpak, waarbij de samenwerking tussen de gemeente, de politie en Bureau Jeugdzorg aan bod komt. In de literatuurlijst en door de tekst heen zijn leestips opgenomen.

1.

**De cijfers: aanpak van
12-minners is noodzakelijk**

Het verband tussen jeugdig probleemgedrag en een criminele carrière is in verschillende onderzoeken aangetoond. De cijfers laten zien dat een vroege signalering hoog op de agenda moet staan.

1.1. Criminele volwassenen begint carrière vaak als 12-minner

Ook kinderen onder de 12 jaar hebben of veroorzaken problemen, zorgen voor overlast en komen met de politie in aanraking. Wat het laatste betreft gaat het vaak om kleine delicten, maar er blijkt relatief vaak hardnekkige (externaliserende en internaliserende) problematiek achter te liggen. Kinderen die onder de 12 jaar beginnen met het plegen van criminele daden, hebben een twee tot drie keer meer kans om zich te ontwikkelen tot een gewelddadige misdadiger dan hun leeftijdsgenoten. Bovendien duurt de criminele carrière van deze 'vroege starters' langer (Loeber e.a., 2008). Omgekeerd blijkt dat de meerderheid van de 'harde kern' van criminele adolescenten en volwassenen begonnen is als criminele 12-minner. Die harde kern (5–6%) is verantwoordelijk voor ongeveer de helft van alle misdaad, inclusief ernstige vermogensdelicten en gewelddadigheden (Loeber & Farrington, 1998). Ook in Nederlands onderzoek (Donker e.a., 2003) is een sterk verband gevonden tussen gedragsproblemen tijdens de kinderjaren en geweld op volwassen leeftijd. Het deel van de 12-minners dat uitgroeit tot 'harde kernjongeren' berokkent de samenleving veel

materiële en immateriële schade. Dit bevestigt nog eens het belang van vroegtijdig ingrijpen.

1.2. Oververtegenwoordiging Marokkaans-Nederlandse kinderen in politiestatistieken

Onder problematische 12-minners blijkt een overrepresentatie van kinderen van Marokkaanse komaf (Van Domburgh, 2009). Uit recent onderzoek blijkt verder dat veel Marokkaans-Nederlandse jongeren (54%) voor hun drieëntwintigste in aanraking met de politie komen (Blokland e.a., 2010). Een derde van de Marokkaans-Nederlandse jongens is zelfs vijf keer of meer geregistreerd. Uit de monitor van het Risbo onder de 22 gemeenten uit het samenwerkingsverband blijkt dat 9,6% van de Marokkaans-Nederlandse jongeren tussen de 12 en de 24 jaar in verdachtenregistraties voorkomt, tegenover 3,7% van alle jongeren tussen de 12 en de 24 jaar in de 22 gemeenten. Dat is een oververtegenwoordiging van 163% (De Boom e.a., 2010).

1.3. Allochtone jongeren vaak naar zware hulpverlening

Bovendien weten allochtone ouders en hun kinderen in vergelijking met autochtone ouders en hun kinderen de toegang tot de hulpverlening moeilijker te vinden (De Ruiter & Van Oorsouw, 2008). Dit heeft tot gevolg dat allochtone jongeren ondervertegenwoordigd

zijn in de vrijwillige en lichte vormen van opvoed- en opgroeiondersteuning en oververtegenwoordigd in de niet-vrijwillige, zwaardere hulpverlening (zie o.a. Goderie, 2004). Zo bestaat 30% van de jongeren in residentiële instellingen uit allochtonen en ruim de helft (53%) van justitiële jeugdinstellingen (JJI's) is van allochtone afkomst (Steketee, 2005). Marokkaanse jongens zijn daarbinnen het meest oververtegenwoordigd. Van deze jongeren is bekend dat verstandelijke handicaps en psychische problematiek onder hen bovengemiddeld voorkomen, maar dat ze daarvoor nauwelijks gebruik gemaakt hebben van de bestaande hulpverleningsmogelijkheden (Spaans, 2005 en Goderie, 2004). Hun problematiek blijkt in veel gevallen niet of te laat gediagnosticeerd.

1.4. Conclusies

Samenvattend blijkt uit de cijfers dat probleemgedrag op jonge leeftijd een belangrijke indicator is voor mogelijk crimineel gedrag op latere leeftijd. Verder blijkt dat Marokkaans-Nederlandse jongeren relatief vaak met politie in aanraking komen en bovendien pas in het zicht van de jeugdzorg of jeugdbescherming komen als de problemen al uit de hand gelopen zijn. In deze wegwijzer onderstrepen we het belang van een *evidence based* beleid ten aanzien van Marokkaans-Nederlandse risicjongeren, door het preventief aanpakken van probleemgedrag van Marokkaans-Nederlandse kinderen onder de 12 jaar.

2.

**Achtergrond: algemene
risicofactoren voor
criminele carrière
12-minners**

In dit hoofdstuk bespreken we de algemene risicofactoren bij de ontwikkeling van kinderen. In hoofdstuk 3 zullen we ingaan op de specifieke risicofactoren bij Marokkaans-Nederlandse kinderen. Vroege starters hebben al vroeg in hun leven te maken gehad met verschillende risicofactoren. Deze hangen met elkaar samen, versterken elkaar en zorgen er gezamenlijk voor dat probleemgedrag en crimineel gedrag vroeg tot ontwikkeling komen en in stand blijven. Vroege starters lopen ook de grootste kans om als volwassene verder te gaan met crimineel gedrag.

2.1. Risicofactoren

Enkele van de belangrijke individuele risicofactoren voor probleemgedrag bij jongeren zijn een lage (vooral verbale) intelligentie, aandachtsproblemen en hyperactiviteit (Moffitt & Caspi, 2001). Vaak gaat dit samen met een ongunstige omgeving, zoals ouders die met de politie in aanraking zijn gekomen danwel ouders met geringe opvoedingskwaliteiten en te weinig ouderlijk toezicht. Er is vaak van jongs af aan een gebrekkige band tussen ouder en kind, waardoor hechtingsproblematiek is ontstaan. Door deze gebrekkige band hebben ouders weinig grip op hun kind. Ze zijn vaak slecht in staat om hun kind te disciplineren. Dat heeft al vroeg geleid tot een gebrekkige gewetensfunctie bij het kind: ze hebben een slecht besef van goed en kwaad. Bovendien komt er

vaak psychopathologie bij Marokkaans-Nederlandse ouders voor, wat hen kan belemmeren in hun opvoedingstaak. Bij de jongeren met gewelddadig gedrag op jonge leeftijd komt hier nog bovenop dat ze een gebrekkige impulscontrole hebben (kunnen hun agressie moeilijk beheersen) en een gering empathisch vermogen (zich niet kunnen inleven in een ander). Vaak is in de gezinnen van deze kinderen sprake van strenge (fysieke) bestraffing. Tot slot is er gebrek aan activiteiten (zoals sport) om agressie te leren reguleren en discipline en respect voor anderen aan te leren.

2.2. Beschermende factoren hebben positieve invloed

Naast risicofactoren zijn er volgens de onderzoeken ook beschermende factoren. Dit zijn factoren die in aanwezigheid van risicofactoren de kans op normovertredend gedrag verminderen. De bekendste zijn: hoge intelligentie, positieve zelfwaardering, een 'gemakkelijk' temperament, goede opvoedingsvaardigheden en adequate supervisie van de ouders/verzorgers. Naarmate er meer beschermende factoren aanwezig zijn, is de invloed van de risicofactoren geringer (Stouthamer-Loeber e. a., 2008).

Overzicht algemene risicofactoren

<p>Kind</p> <ul style="list-style-type: none">moelijk temperamentimpulsiviteitagressiemiddelengebruikgedragsproblemen (m.n. in combinatie met ADHD)lage intelligentietaalproblemengebrek aan schuldgevoelzwakke vaardigheden wat betreft plannen, vooruitkijken en problemen oplossen <p>School</p> <ul style="list-style-type: none">negatieve attitude naar schoolweinig binding met schoollage schoolprestaties	<p>Gezin</p> <ul style="list-style-type: none">antisociale attitude oudersniet-consistente opvoeding/disciplineringpsychische problemen ouderlage sociaaleconomische status (SES)sociaal isolementgering toezichtopeenvolging van meerdere verzorgerskindermishandeling of verwaarlozing <p>Leeftijdgenoten</p> <ul style="list-style-type: none">deviantie leeftijdgenotenafwijzing door leeftijdgenotenpesten en gepest worden <p>Buurt</p> <ul style="list-style-type: none">achterstandsbuurtweinig voorzieningenincoherente buurt
--	--

Bron: Moffitt & Caspi, 2001; Keenan & Shaw, 2003; Loeber & Farrington, 2000, 2001

3.

**Achtergrond: specifieke
risicofactoren van
Marokkaans-Nederlandse
jongeren en aanknopings-
punten voor beleid**

Het probleemgedrag van Marokkaans-Nederlandse jongeren was aanleiding voor specifiek onderzoek naar deze groep. Wat zijn de bevindingen en hoe kun je als gemeente je beleid daarmee verbeteren?

3.1. Onderzoek bevestigt kwetsbaarheid Marokkaans-Nederlandse kinderen

In 2007 deed de afdeling kinder- en jeugdpsychiatrie van het VU Medisch Centrum onder leiding van prof. Th. A. H. Doreleijers onderzoek naar specifieke risicofactoren bij Marokkaans-Nederlandse jongeren. Dit gebeurde in opdracht van de gemeente Amsterdam. De onderzoekers vergeleken kinderen van Marokkaanse afkomst uit Amsterdam met en zonder politiecontact op een groot aantal factoren. Inmiddels is er ook een follow-uponderzoek uitgevoerd (Dorelijers en Paalman, 2010). Hierin is onderzocht welke risicofactoren samenhangen met het al dan niet recidiveren van Marokkaans-Nederlandse 12minners die bekend waren bij politie wegens normovertredend gedrag.

Leestip

Paalman, C.H., Domburg, L., Doreleijers, Th. A.H. (2010), *Recidive van 12-minners van Marokkaanse komaf: verslag van het follow-up onderzoek in Amsterdam*.

3.2. Beeld van de Marokkaans-Nederlandse 12-minners

Ongeveer een derde van de 12-minners van Marokkaanse afkomst recidiveerde binnen twee jaar (idem voor Nederlandse 12-minners). Vooral 12-minners die voor het eerst werden geregistreerd wegens (winkel) diefstal recidiveerden.

Samenvattend is het beeld aan de hand van dit onderzoek over recidiverende 12-minners van Marokkaans-Nederlandse afkomst als volgt:

- lid van grote, vaak eenoudergezinnen
- veel 'foute' voorbeelden
- een onveilige buurt met een slechte woningvoorraad
- een achterstand op school
- er toch graag bij willen horen
- ouders die, wanneer het nodig is, niet de weg naar de hulpverlening vinden danwel accepteren.

De volgende drie indicatoren blijken de belangrijkste voorspellers te zijn voor recidive bij 12-minners van Marokkaanse afkomst:

1. het hebben van een oudere broer
2. leesachterstand van meer dan een jaar
3. Nederlandse vriendschappen van de ouders (acculturatie).

Op deze risicofactoren gaan we in de volgende paragrafen verder in. We geven vervolgens enkele aanknopingspunten voor gemeentelijk beleid. Tot slot gaan we in

op de terughoudendheid bij Marokkaanse Nederlanders in het zoeken van hulp.

3.3. Voorspellende factor 1: het hebben van een oudere broer

De recidiverende 12-minners van Marokkaans-Nederlandse afkomst groeien veelal op in grote gezinnen (meer dan vier kinderen). In twee derde van de huishoudens zijn er arrestaties geweest, de helft heeft een gearresteerde broer en gemiddeld zijn er ruim 21 politieregistraties op het adres geweest. Bij de helft van deze gezinnen was sprake van (geregistreerd) huiselijk geweld. Ook de kinderen die niet recidiveerden, kwamen vaak uit een criminogene thuissituatie (veel politieregistraties en arrestaties op huisadres). Daarnaast is er sprake van minder warmte van de vader (minder affectie).

Aanknopingspunten voor beleid: aandacht voor het gehele gezin

In de aanpak Jeugd & Veiligheid is aandacht voor het hele gezin van groot belang, en dus niet alleen voor de jongere met politiecontacten. Zeker in Marokkaans-Nederlandse gezinnen lopen de jongere broertjes (en zusjes) een sterk verhoogd risico om ook met de politie in aanraking te komen. Een vroegtijdige preventieve aanpak van de jonge kinderen is noodzakelijk (zie uitwerking hoofdstuk 5). Het gaat daarbij vaak om gezinnen met veel kinderen en alleenstaand moederschap. Koppel

binnen de gemeente de aanpak Huiselijk Geweld aan het lokale jeugdbeleid en de aanpak van Jeugd & Veiligheid. Het getuige zijn van huiselijk geweld tussen ouders is namelijk een risicofactor voor de kinderen. Betrek bij aanpakken (bijvoorbeeld gezinsmanagement) nadrukkelijk ook de vader (zie ook de eerder uitgekomen wegwijzer Gezinsmanagement voor Marokkaans-Nederlandse risicogezinnen).

3.4. Voorspellende factor 2: leesachterstand van meer dan een jaar

Meer dan 80% van de recidiverende kinderen had een leesachterstand van meer dan een jaar en ruim een derde was blijven zitten. Het hebben van een leesachterstand is een van de grootste voorspellers van recidive. Ook bij een onderzoek naar Nederlandse 12-minners was dit een van de belangrijkste voorspellers. Die Nederlandse kinderen volgden speciaal onderwijs, maar bij de 12-minners van Marokkaans-Nederlandse afkomst was dit niet het geval: zij volgden het reguliere basisonderwijs.

Aanknopingspunten voor beleid: aanpak leesachterstand en stimuleren van voorlezen

Op basisscholen is het tijdig signaleren en serieus nemen van een leesachterstand van groot belang, zodat daar vroegtijdig aandacht aan besteed kan worden. Vroegschoolse educatie (VVE) is een mogelijkheid om een slechte start op de

basisschool te voorkomen. De effecten van voor- en vroegschoolse programma's op de cognitieve- en taalontwikkeling van kinderen kunnen erg positief zijn. De gemeente bepaalt welke kinderen in aanmerking komen voor VVE en welk programma de voor- en vroegschoolse opvang moet gebruiken (zie hoofdstuk 4.3). Verder is het stimuleren van voorlezen aan te raden. Een mogelijkheid daartoe is het stimuleren en inzetten van vrijwilligersinitiatieven als de VoorleesExpress. De VoorleesExpress is bedoeld voor kinderen met een leesachterstand. De voorlezer van de VoorleesExpress gaat 20 weken lang één keer per week thuis bij een gezin voorlezen. Het voorlezen prikkelt de taalontwikkeling van de kinderen, versterkt het taalgevoel en breidt de woordenschat uit.

Leestip: zie www.focusvroegschool.nl, www.onderwijsachterstanden.nl en www.voorleesexpress.nl

3.5. Voorspellende factor 3: Nederlandse vriendschappen van de ouders (acculturatie)

De derde factor is de mate waarin de Marokkaanse Nederlanders vasthouden aan de eigen cultuur (Marokkaanse identificatie) of juist contact met autochtone Nederlanders nastreven (acculturatie). De recidiverende groep Marokkaans-Nederlandse 12-minners uit het onderzoek komt niet uit de minst geïntegreerde families. De ouders waren vaker in Nederland geboren, hadden vaker Nederlandse

vrienden en voelden zich vaker Nederlands dan de controlegroep. Ook de kinderen zelf waren meer gericht op Nederland. Wanneer de ouders Nederlandse vrienden hadden, was de kans op recidive bij de kinderen twee maal zo groot. Ook wanneer de ouder zichzelf als Nederlander zag, was de kans op recidive van het kind ruim tweemaal tot bijna driemaal zo groot.

Het is eerder geconstateerd dat allochtonen die aansluiting proberen te vinden bij de samenleving waarin zij leven, juist gevoelig zijn voor negatieve beeldvorming en uitsluiting. Buijs introduceert hiervoor het begrip de 'integratie-paradox': Marokkanen integreren sneller en intensiever dan Turken en lijken ook meer op te gaan in het moderne hedonisme en consumen-tisme. Hun behoefte aan erkenning door de Nederlandse samenleving en het risico van krenking bij afwijzing, zijn daardoor groter. Ze zijn extra gevoelig voor subtiele afwijzing (status, eer, schaamte ('hsuma')).

Theorieën, maar ook resultaten uit eerdere onderzoeken in binnen- en buitenland laten zien dat allochtone jongeren die snel geïntegreerd zijn en zich richten op de maatschappij waarin zij leven, vaker crimineel gedrag laten zien (Stevens, Veen & Vollebergh, 2009; Bovenkerk, 2007). Dit gaat in veel gevallen gepaard met negatieve omgevingsfactoren (zie hoofdstuk 2). Een van de verklaringen is dat inspanningen die de jongeren leveren om erbij te horen niet worden beloond. Deze jongeren zouden bovendien meer last van discriminatie hebben, juist door de confrontatie met de meerderheidsgroep (Agnew, 2001).

Aanknopingspunten voor beleid: investeer in positieve contacten binnen de groep

De Marokkaans-Nederlandse 12-minners wonen vooral in achterstandswijken en komen veelal uit een zwak sociaaleconomisch milieu. De meerderheid zal daar contacten hebben met allochtone en sociaal zwakkere autochtone jongeren. Het is belangrijk om aandacht te besteden aan en te investeren in contacten met jongeren die sociaaleconomisch hoger op de ladder staan. Stimuleer ook contacten met rolmodellen waar ze zich in kunnen herkennen, zoals voetballers, muzikanten, etc. Een derde goede investering is het benoemen van de mogelijkheden en talenten van de kinderen en het tonen van vertrouwen.

3.6. Terughoudendheid in zoeken van (vrijwillige) hulp

Opvallend genoeg werden juist bij de recidiverende 12-minners minder problemen in het psychosociaal functioneren gerapporteerd in tegenstelling tot de 12-minners die niet recidiveerden. De helft van de kinderen die recidiveerden is echter wél bekend bij Bureau Jeugdzorg. Toch zeiden de ouders geen behoefte te hebben aan hulp. Deze ontkenning van een hulpvraag kan te maken hebben met een moeizame aansluiting van de hulpverlening bij deze gezinnen. Anderzijds kunnen ook schaamte voor het antisociale gedrag van hun kinderen, een gebrek aan informatie

over de mogelijkheden van hulpverlening en een andere opvatting over agressief en antisociaal gedrag een rol spelen. Waarschijnlijk kwamen de meeste recidiverende kinderen mede daardoor via justitie naar Bureau Jeugdzorg, terwijl dit met vrijwillige hulpverlening wellicht voorkomen had kunnen worden.

Aanknopingspunten voor beleid: Marokkaans-Nederlandse intermediairs

Eerdere ervaringen met hulpverlening en angst lijken een rol te spelen bij de geringe bereidheid om hulp te zoeken. Jeugdhulpverlening en Bureau Jeugdzorg worden vaak als synoniem gezien voor een uithuisplaatsing. Marokkaans-Nederlandse intermediairs kunnen een belangrijke brugfunctie vervullen tussen ouders en de reguliere jeugdhulpverlening. In het verslag 'Betrekken van de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap' is het project Tussen In van Al Amal als voorbeeld genoemd: Marokkaans-Nederlandse vrijwilligers vervullen een brugfunctie naar reguliere instanties. Dit verslag is te downloaden via www.wegwijzerjeugdenveiligheid.nl

4.

Preventief beleid door gemeente

De politie in een gemeente signaleert dat er steeds vaker Marokkaans-Nederlandse jongens van 8–10 jaar in kleine groepjes tot elf uur 's avonds zonder toezicht van ouders op straat spelen. Ze hangen rond en maken lawaai. De politie heeft navraag gedaan over de jongens op school, maar daar doen de meesten het goed. Buurtbewoners klagen, ook omdat de jongens hondsbrutaal reageren als ze aangesproken worden. Er is geen sprake van vernielingen. Wat nu?

Preventie en risicogedrag

Ook deze casus is herkenbaar voor veel gemeenten. Hoe weet je of het écht mis is met die jongens? Hoe weet je welke interventie wel en niet werkt? Dit hoofdstuk zoomt in op preventie en op jongeren met problemen en risicogedrag. Hierbij komen achtereenvolgens aan bod: de rol van de gemeenten in het kader van de vijf gemeentelijke taken van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), de keuze van interventies, de rol van de school, en ouderbetrokkenheid. Tot slot belichten we de mogelijkheden van drang en dwang.

4.1 De rol van de gemeente en de Centra voor Jeugd en Gezin

De gemeente is verantwoordelijk voor de opvoed- en opgroei-ondersteuning van jongeren en ouders (WMO). Hiermee is de preventieve aanpak rondom jeugd-beleid goed verankerd. Ook vindt er indien

nodig een goede doorgeleiding plaats naar andere hulp. Het Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG) bundelt deze lokale gemeentelijke functies op terrein van gezondheid, opvoeden en opgroeien. De CJG's richten zich op alle kinderen en jongeren van 9 maanden tot 23 jaar en hun ouders. Het is van belang om specifiek in beeld te hebben wat de Marokkaans-Nederlandse jeugd aan extra of andere wensen heeft. Ga daarom als gemeente na in hoeverre Marokkaans-Nederlandse jeugd en ouders in de gemeente nu worden bereikt. Bekijk in hoeverre het aanbod aansluit op de vraag van deze groepen en wat wel en wat niet werkt. De professionals in het CJG moeten toegerust worden om effectief om te gaan met culturele verschillen in de begeleiding en hulpverlening. Dit gaat in elk geval om kennis te hebben van de cultuur, deze te kunnen doorgronden en in staat te zijn om deze om te zetten in een effectieve begeleiding en hulpverlening. Bij de begeleiding en hulpverlening dient niet alleen het betreffende kind, maar ook de ouders en het hele gezinssysteem betrokken te worden. Het is daarom belangrijk dat een interventie gericht is op motivatie van de ouders en ouderbetrokkenheid. De gemeente zoekt hierin vaak de samenwerking met de school. We gaan daar hieronder verder op in, wanneer we onder meer de rol en functie van brede scholen bespreken. Ook sport kan een belangrijke samenwerkingspartner zijn. Zie het kader voor een voorbeeld hiervan.

Leestip

Zie www.samenwerkenvoordejeugd.nl bij het onderdeel CJG 'Aan de slag', als onderdeel van de gereedchapskist CJG voor gemeenten. Hier vind je o.a. de 'Handreiking De Interculturalisatie van het CJG en 'Wegwijzer CJG', een wegwijzer over het in kaart brengen van bereik en het realiseren van een goed aanbod voor deze doelgroep.

Leestip

Zie www.pharos.nl voor resultaten van pilots in zes gemeenten voor de vormgeving van CJG's ten behoeve van een beter bereik van en hulpverlening aan allochtone ouders en kinderen (in Almere, Den Haag, Nieuwegein, Rotterdam, Utrecht en Zaanstad).

Praktijkvoorbeeld: programma 'Meedoen alle jeugd door sport'

De Marokkaans-Nederlandse jongeren vinden minder snel hun weg naar sportactiviteiten en andere activiteiten waarmee hun ontwikkeling gestimuleerd kan worden. Daardoor kan het zijn dat deze jongeren zich vervelen en eerder in een 'straatcultuur' worden opgenomen. Een mooi voorbeeld van een aanpak is het programma 'Meedoen alle jeugd door sport'. In dit programma werken negen sportbonden en elf gemeenten samen om kinderen en jongeren die de weg naar de reguliere sport niet weten te vinden, aan het sporten te helpen en te houden. 500 sportverenigingen in het land krijgen ondersteuning om sport te benutten voor opvoeding en integratie van jeugd in kwetsbare wijken. Dit

gebeurt onder andere door het creëren van ontmoeting tussen allochtone en autochtone jeugd en het betrekken van ouders bij de sport. Binnen dit programma zijn 50 specifieke sport-zorgtrajecten ingezet, waarbij ook zorgaanbieders betrokken zijn. Doel van deze trajecten is dat sportverenigingen een positieve bijdrage leveren aan de hulpverlening van jongeren met een jeugdzorgindicatie. Die bijdrage kan liggen op het terrein van agressieregulatie, vergroten van de weerbaarheid, het vergroten van sociale vaardigheden en het (her)vinden van aansluiting bij de maatschappij.

Leestip

Zie www.meedoenallejeugddoorsport.nl voor goede voorbeelden en meer informatie over dit programma. Zie ook de internetpagina's van de Johan Cruyff Foundation en de Richard Krajicek Foundation.

Leestip

De databank Effectieve Interventies van het NJI (zie www.nji.nl) bevat beschrijvingen van erkende ondersteunings-, preventie- en behandelprogramma's voor het voorkomen en verhelpen van problemen bij het opgroeien en opvoeden. Deze programma's voldoen in ieder geval aan de door de erkenningscommissie getoetste kwaliteitseisen. Het is mogelijk om te zoeken op leeftijdsgroepen en geschiktheid voor migrantengroepen. Het NJI is op dit moment bezig met de doorontwikkeling van een aantal interventies op culturele sensitiviteit, om een beter bereik te krijgen onder allochtonen.

4.2 Keuze voor mogelijke interventies

Uit diverse onderzoeken (o.a. Paalman 2010) komt duidelijk naar voren dat Marokkaans-Nederlandse ouders vaak moeilijker hun hulpvraag formuleren. En als de hulpvraag wel duidelijk aanwezig is, weten ze de weg naar de hulpverlening slecht te vinden. Ze zoeken niet snel hulp en zeker niet buiten de eigen kring. Daarnaast is er soms sprake van angst en wantrouwen naar instituties in het algemeen, waaronder de CJG's, en zijn ze bang voor vervreemding van hun kinderen van de Marokkaanse cultuur. Zorg daarom dat een interventie ook gericht is op motivatie van ouders en ouderbetrokkenheid.

Een aantal interventies voor 12-minners

Triple P: een van origine Australisch programma voor opvoedondersteuning aan ouders met kinderen van 0-16 jaar. De drie P's staan voor Positief Pedagogisch Programma. Het is een laagdrempelig en integraal programma om (ernstige) emotionele en gedragsproblemen bij kinderen te voorkomen of te

verminderen door het bevorderen van competent ouderschap.

Ouders van tegendraadse jeugd (8–16 jaar): interventie voor ouders waarvan de kinderen met politie in aanraking zijn gekomen. Deze bestaat uit lichte opvoedingsondersteunende interventies. Voorbeelden zijn themabijeenkomsten, opvoedworkshops en intensieve opvoedingsondersteunende interventies, zoals de oudercursus en -training. Ook beroepskrachten krijgen binnen deze interventies deskundigheidsbevordering (zoals medewerkers van HALT).

SPRINT: signalering van en preventieve interventie bij antisociaal probleemgedrag, bedoeld voor basisschoolleerlingen.

PMTO: programma voor ouders en verzorgers van kinderen in de leeftijd van 4-12 jaar met ernstige gedragproblemen.

Home-Start: ondersteuning door vrijwilligers aan ouders met minimaal één kind dat jonger is dan 6 jaar. Empowerment van het gezin en een vraaggerichte ondersteuning staan centraal.

Praktijkvoorbeeld: straatcoaches

Een groot aantal gemeenten binnen het samenwerkingsverband geeft invulling aan hun gemeentelijke verantwoordelijkheid via de inzet van straatcoaches. Het gaat hierbij om professionele toezichthouders die opereren onder verantwoordelijkheid van de gemeente. De straatcoaches richten zich op de aanpak van jongeren, met daarbij ook specifieke aandacht voor 12-minners. Straatcoaches spreken hen aan op hun gedrag. De kinderen worden indien nodig naar huis gebracht. De straatcoaches spreken de ouders aan op hun verantwoordelijkheden als opvoeder. De eerste ervaringen lijken succesvol. Verschillende steden melden dat er minder sprake is van overlast en er zijn 's avonds minder kinderen op straat. Signalen worden uitgewisseld via een stedelijk overleg of via een database (waarbij een privacyovereenkomst is afgesloten). Bureau Jeugdzorg haalt hier de meldingen uit en toetst of er sprake is van een zorgmelding. Zo is de keten gesloten.

4.3 Preventief beleid: samenwerking met scholen

De school, bij de 12-minners het primair onderwijs, is een belangrijke partner van de gemeente in de aanpak van 12-minners. Uit het onderzoek van Carmen Paalman blijkt, zoals we gezien hebben, dat het hebben van een leesachterstand een belangrijke risicofactor is voor recidive bij 12-minners van Marokkaans-Nederlandse afkomst. Signaleert die leerkracht ook als er iets anders aan de hand is? Hoe kan de gemeente en het CJG goed samenwerken met de school en het Zorgadviesteam (ZAT)? En is daar een specifiek aanbod voor nodig voor de Marokkaans-Nederlandse ouders? In dit gedeelte volgen enkele tips voor gemeenten om via school preventief in te zetten op 12-minners.

Stimuleer de signalerende rol van de school

De leerkracht heeft de kinderen dagelijks in de klas. Hij of zij ziet daardoor veel en kan problemen vroegtijdig signaleren. Bij de start of ontvangstgesprekken met ouders kan hij meer aandacht besteden aan mogelijke knelpunten vanuit huis, zodat dat eerder gesignaleerd kan worden (met eventueel bijbehorende acties). Een huisbezoek bij het kind thuis, bij binnenkomst op de school, kan ook veel inzicht bieden in de thuis-situatie. Ook kunnen hiermee broer(tje)s en zusjes in beeld komen. In de gemeente Den Bosch wordt de school centraal gezet als verzamelplek van kinderen en dus ook

als signaleringspunt van problemen bij kinderen. Het is belangrijk dat de school en vooral haar leerkrachten toegerust zijn om signalen van kinderen die zorg nodig hebben boven water te krijgen. Leerkrachten krijgen daarom praktische training over signalering, routing en het betrekken van de ouders.

Stimuleer gebruik van voor- en vroegschoolse educatie

Voor- en vroegschoolse educatie (VVE) is voor deze doelgroep cruciaal. Het gaat bij VVE om integrale programma's gericht op meerdere ontwikkelingsgebieden (taalontwikkeling en ontlukende geletterdheid; denkontwikkeling en ontlukend rekenen; motorische en creatieve ontwikkeling; persoonlijke en sociaal-emotionele ontwikkeling) die starten op de peuterleeftijd en doorlopen in groep 1 en 2 met een doorgaande leerlijn van voorschools naar vroegschool. Erkende VVE-programma's zijn Piramide, Kaleidoscoop, KO-totaal, Speelplezier, Startblokken/Basisontwikkeling en Sporen.

Leestips: www.nji.nl Interventies VVE-catalogus en www.onderwijsachterstanden.nl

Vormgeven aan samenwerking gemeente/CJG en school/ZAT's

Het onderwijs bepaalt voor een belangrijk deel de leefwereld van kinderen en jongeren. Dit betekent dat het onderwijs een belangrijke partner van het Centrum voor Jeugd en Gezin (CJG) behoort te zijn. Via het onderwijs kan in principe alle jeugd en ouders bereikt worden. Naast

het gezin is de school immers de plek waar kinderen en jongeren een groot deel van hun tijd doorbrengen. Onderwijs heeft als geen ander jeugdigen in beeld. Het heeft ook een signaleringsfunctie als het gaat om persoonlijke problemen en, in het verlengde daarvan problemen die gerelateerd zijn aan de thuissituatie. Marokkaans-Nederlandse jongeren maken minder gebruik van vrijetijdsvoorzieningen zoals sportclubs, muziekscholen e.d. van huiswerkbegeleiding e.d. De zwakke financiële situatie van de vaak grotere gezinnen en het gegeven dat de ouders zelf geen ervaring met dergelijke voorzieningen hebben is daar debet aan. Bovendien vormt de slechtere woonsituatie van deze gezinnen een reden voor met name de jongens om veel op straat te verkeren. Het concept van de Brede school biedt een goede mogelijkheid om hierin verbetering te brengen met toegankelijke voorzieningen voor kinderen, jongeren en gezin.

Leestip: Zie www.samenwerkenvoordejeugd.nl bij onderdeel CJG 'Aan de slag' de publicatie 'De verbinding van CJG met onderwijs', als onderdeel van de gereedschapskist CJG voor gemeenten.

Praktijkvoorbeeld: de gemeente Den Bosch

Uitgangspunt van de samenwerking

De gemeente Den Bosch neemt als uitgangspunt om samen te werken vanuit de driehoek gezin-school-buurt/vrije tijd.

Hoe werkt het?

De school, het onderwijs, is een kernpartner van het Centrum voor Jeugd en Gezin. Alle scholen voor primair onderwijs hebben een eigen zorgteam met daarin:

- een intern begeleider
- een sociaal verpleegkundige
- een schoolmaatschappelijk werker
- een opvoedingdeskundige of kinderwerker van welzijnsinstelling (in de achterstandswijken).

Dit team komt regelmatig bij elkaar om te praten over de kinderen die extra zorg nodig hebben. Het zorgteam overlegt met de leerkracht en de ouders en geeft advies om het kind in zijn ontwikkeling te stimuleren. De gemeente organiseert een aantal trainingen in de zorgstructuur.

De belangrijke voorwaarden voor de gemeente

Leerkrachten zijn in staat adequaat

te signaleren en hiernaar te handelen. In het zorgteam kunnen ook andere instellingen dan alleen het onderwijs signalen afgeven over kinderen en gezinnen. De deskundigheid van de school wordt in het zorgteam aangevuld met die van het schoolmaatschappelijk werk, de jeugdgezondheidszorg en de opvoedondersteuning. Dat geeft een bredere kijk op het kind en wat er eventueel aan de hand is. Ook kent het zorgteam de weg naar diverse mogelijkheden buiten de school. Per casus wordt een 'plan van aanpak' gemaakt en een 'casusverantwoordelijke' aangewezen. De zorgteams en het bovenschoolse ZAT zijn onderdeel van het Centrum voor Jeugd en Gezin.

De uitdaging richting Marokkaans-Nederlandse gezinnen

Voor kinderen met Marokkaans-Nederlandse ouders is het soms moeilijker om tot een adequate aanpak te komen doordat de ouders weinig greep hebben op hun kind en vaak een heel andere kijk hebben op school en het gedrag van het kind. De ouders spreken bovendien vaak slecht Nederlands. School en instellingen/professionals in de wijk moeten (nog) beter samenwerken om verbinding in aanpak te kunnen maken om elkaar te versterken en

aansluiting te zoeken bij elkaar. Dit laatste aspect geldt overigens niet alleen voor Marokkaans-Nederlandse ouders.

Voorbeelden van specifieke aanpak voor o.a. Marokkaans-Nederlandse gezinnen vanuit Den Bosch:

- WIBO (Weerbaarheid In het BasisOnderwijs): trainingen voor kinderen op school in de bovenbouw door jongerenwerkers die de kinderen van de straat kennen.
- Dialoog: aanpak die is gericht op grotere wederzijdse betrokkenheid tussen ouders en school als stimulans voor de ontwikkeling van kinderen. Scholen en CJG-professionals gaan hierbij veel actiever het gesprek aan met ouders over de rol van de ouders zelf en de rol van school en professionals bij de ontwikkeling van hun kind.
- Inzet van kindcoaches voor verbinding school-ouders-buurt.
- Het geven van informatieavonden voor allochtone ouders over de overgang naar het voortgezet onderwijs.
- Ingang van school gebruiken om ouders te benaderen (zoals koffieochtenden).
- Schakelklassen en ambulante begeleiding voor taalzwakke kinderen.

Wat is er nog meer nodig?

- Nog eerder signaleren en begeleiding/coachen van het gezin starten.
- Meer opvoedingscursussen voor allochtone ouders.
- Je als school nog meer verdiepen in straatcultuur.
- Samenwerking lokale instellingen (vanuit gemeenschappelijk perspectief).

Kijk voor meer informatie op

www.cjg-s-hertogenbosch.nl

4.4 Ouderbetrokkenheid van Marokkaans-Nederlandse ouders

Hoewel Marokkaans-Nederlandse ouders veel waarde hechten aan goede schoolprestaties van hun kinderen, missen zij zelf vaak een vergelijkbare schoolervaring goed om te kunnen begrijpen op welke wijze zij hun kinderen in hun schoolcarrière kunnen ondersteunen. Een goed contact met de school is nodig om met de opvoeding beter aan te sluiten bij de autoritatieve Nederlandse opvoeding waarin wordt gestuurd op zelfstandigheid, mondigheid en omgaan met vrijheid. Dit terwijl Marokkaans-Nederlandse ouders van huis uit een autoritaire opvoeding gewend zijn en vaak ook in eigen gezin bezigen. Voor de kin-

deren betekent dat vaak dat zij zich op school niet gecorrigeerd voelen en zich niet goed gedragen. De ouders zien voor zichzelf geen taak weggelegd om daar iets aan te doen. Dat moet de school in hun beleving zelf oplossen. De verwachtingen tussen ouders en school kunnen zo dus sterk uiteenlopen. Dit kan bij ouders tot allerlei problemen leiden en bij de leerkrachten tot frustratie. Om dit te voorkomen, is het expliciet maken van wederzijdse verwachtingen cruciaal. Het benoemen van het belang van het kind is daarbij ondersteunend. Uiteindelijk wil iedere ouder het beste voor zijn of haar kind: dat is een gemeenschappelijk doel van waaruit samengewerkt kan worden.

Tips voor de professional en de school

- Gebruik het netwerk van het gezin, het liefst vanuit de leerkracht of een andere persoon die een vertrouwensband heeft met ouders en/of kind. Zet bijvoorbeeld de leraar samen met de schoolmaatschappelijk werker in.
- Zorg voor inzicht in de specifieke kenmerken van de Marokkaans-Nederlandse gezinnen en de wijze waarop ouders het beste benaderd kunnen worden. Leestip hierbij: zie de door ministerie van WWI uitgebrachte wegwijzer Gezinsmanagement voor Marokkaans-Nederlandse gezinnen, www.dsp-groep.nl of www.rijksoverheid.nl (VROM/publicaties), www.wegwijzer-jeugdveiligheid.nl voor specifieke kenmerken en wijze van benaderen van Marokkaans-Nederlandse ouders.
- Denk in oplossingen, maar durf ook een (negatief) toekomstperspectief te

schetsen. Een voorbeeld is het benoemen van consequenties zoals het afglijden van het kind wanneer ouders niet mee willen denken of werken.

- Soms is het strategisch handig om autoriteiten in te zetten bij het benaderen van ouders, zoals de directeur van de school. Dat kan ontzag oproepen bij de ouders en een ervaren druk op meedenken en meewerken opleveren.

Leestip

- I. Yerden (2010), *Schaamte en strategisch handelen, opvoeding in Marokkaanse en Turkse gezinnen*, Amsterdam, 2010. ISBN-nummer: 9789055157990
- Op www.opvoedpoli.nl staan voorbeelden van outreachende samenwerking tussen de zorgaanbieder Opvoedpoli (in de vorm van een open netwerkorganisatie) en scholen in Amsterdam.

4.5 Mogelijkheden drang en dwang

Wanneer ouders of kinderen niet vrijwillig willen meewerken aan hulpverlening zijn er verschillende mogelijkheden. Hoewel een motiverende aanpak het beste werkt, kan ook 'een stok achter de deur' kinderen en ouders over de streep trekken om hulp te aanvaarden.

Drang

Bij *drang* gaat het vooral om de manier waarop de professional het kind en het gezin tegemoet treedt. Het is een kwestie van vaardigheid, kennis en attitude. De professional beschikt over de competentie om het kind en het gezin te overtuigen een bepaalde weg in te slaan. Hij of zij is daarbij vasthoudend en durft zo nodig een conflict aan te gaan en confronteert met de realiteit: hij of zij maakt expliciet wat er gebeurt als kind en gezin niet op het aanbod ingaan. Hieronder volgt een praktijkvoorbeeld van een interventie die vanuit een vrijwillig kader drang in zich heeft. Wanneer het gezin niet meewerkt aan vrijwillige interventie, dan volgt een verzoek tot het starten van civiel onderzoek bij de Raad voor de Kinderbescherming om tot een gedwongen maatregel te komen.

Praktijkvoorbeeld: Breda

Waar liep Breda tegen aan?

Steeds vaker ontving de Jeugd-reclassering in Breda signalen over kinderen met probleemgedrag van 10-12 jaar, waaronder Marokkaans-Nederlandse kinderen. Zij zijn vanwege probleem- of delictgedrag in aanraking gekomen met de politie of dreigen hiermee in aanraking te komen. Uit onderzoek is gebleken dat deze groep jongeren niet te bereiken is door de reguliere

(vrijwillige) hulpverlening. De Jeugdreclassering wil een criminele carrière van 12-minners voorkomen danwel matigen.

De oplossing

KANZ is een nieuwe preventieve methode die adequate begeleiding aan 12-minners en hun ouders biedt. Hierbij worden ouders en eventuele ketenpartners nadrukkelijk betrokken. Doel is het probleem- en/of delictgedrag van de kinderen zo snel en effectief mogelijk te verminderen of weg te nemen en te voorkomen dat zij op zeer jeugdige leeftijd met het strafrecht in aanraking komen.

Hoe werkt het?

12-minners die probleem- en/of delictgedrag vertonen, kunnen door de deelnemende instanties via het preventief casusoverleg (PCO) worden ingebracht. Het gaat daarbij om het zogenaamde Veiligheidshuis: de leerplichtambtenaar, Bureau Halt, Bureau Jeugdzorg (BJZ) en de politie. Het PCO is specifiek gericht op 12-minners en is de voorloper van het justitieel casusoverleg (JCO). Twee hulpverleners van KANZ bezoeken vervolgens onaangekondigd het gezin. Na het eerste gesprek met het gezin wordt alle informatie van ketenpartners gebundeld en een gedragswetenschapper kijkt welke

interventie nodig is. Vervolgens wordt dit hulpaanbod aan het gezin voorgelegd. Indien het gezin het hulpaanbod accepteert, kunnen ouders zelf zorg inschakelen of samen met de KANZ-medewerkers zorg regelen of een indicatie voor zorg verkrijgen. Binnen een week na het casusoverleg kan hulpverlening in het gezin starten. De intensiteit is gelijk aan een gemiddeld hulpverleningstraject van de Jeugdreclassering en duurt maximaal zes maanden. Indien het gezin het hulpaanbod weigert, dan zal de KANZ-medewerker een verzoek tot het starten van een civiel onderzoek indienen bij de Raad voor de Kinderbescherming om tot een gedwongen maatregel te komen. KANZ maakt onderdeel uit van het backoffice van het Centrum voor Jeugd en Gezin (20 hulpverleningstrajecten per jaar) en er is sprake van gedeelde financiering vanuit BJZ en gemeente Breda. Medewerkers van KANZ werken bij de Jeugd-reclassering (BJZ).

Succesfactoren

- In Breda werkt een aantal Marokkaanse medewerkers en dat maakt de contacten met gezinnen een stuk gemakkelijker. Bij taalproblemen zijn er tolken voorhanden.

- Semi-vrijwillige hulpverlening: KANZ vervult de leemte op tussen de vrijwillige hulpverlening die ouders zelfstandig inschakelen en een civiel onderzoek.
- De specifieke doelgroep: jongeren onder de 12 jaar die probleem- en/of delictgedrag vertonen.
- Randvoorwaarde is een grote betrokkenheid en beschikbaarheid van de ouders. KANZ wil de invloed van de ouders op hun kind verhogen door hun opvoedingsvaardigheden te versterken en de kennis over opvoeding en ontwikkeling te vergroten. Het bieden van een duidelijke structuur aan het kind maakt hier ook onderdeel van uit.
- Het hele probleemveld en het systeem van het gezin wordt meegenomen.
- De hulpverlening is outreachend.
- Naadloze samenwerking tussen de ketenpartners, wat bijdraagt aan een goede instroom, goed overleg en een snelle reactie bij mogelijke problemen. Belangrijke voorwaarde is dat de aanpak door alle partners gedragen wordt en dat medewerkers een mandaat van hun organisatie hebben.

Resultaten en borging

Aan het einde van de pilotperiode (1,5 jaar) worden de resultaten

geëvalueerd in het preventief casusoverleg aan de hand van cijfers van politie en justitie. Een doelstelling is dat de overlast van 12-minners dan is afgenomen met 30%. Daarnaast wordt aan de hand van cijfers van Jeugdreclassering bekeken of de instroom van 13/14-jarigen bij de Jeugdreclassering dan volgens doelstelling is afgenomen met 10%. Verder wordt gedurende de periode goed gekeken naar de samenwerking tussen de ketenpartners en indien nodig vindt al tijdens de pilotperiode verbetering plaats. Het lectoraat Jeugd en Veiligheid van Avans Hogeschool is betrokken bij de evaluatie en effectmeting.

Meer informatie?

Hester Eijgel, h.eijgel@jeugzorg-nb.nl.

Dwang: Rijksbeleid in het kort

Dwanginstrumenten zijn wettelijke mogelijkheden om de gewenste situatie af te dwingen. Door de volgende wetsvoorstellen zijn en worden de dwangmogelijkheden uitgebreid.

Voetbalwet (artikel 127b van de Gemeentewet)

Op 1 september 2010 is de Wet maatregelen bestrijding voetbalvandalisme en ernstige overlast in werking getreden. Het betreft

nieuwe artikelen in de Gemeentewet, het Wetboek van Strafvordering en het Wetboek van Strafrecht. Een van de wijzigingen heeft betrekking op de Gemeentewet en geeft de burgemeester een extra instrument in de bestrijding van groepsoverlast door kinderen beneden de 12 jaar.

De burgemeester kan, voor een periode van hoogstens drie maanden, bij verstoring van de openbare orde of bij ernstige vrees hiervoor:

- de minderjarige een gebiedsverbod opleggen voor een bepaalde periode.
- de minderjarige verbieden zich gedurende een bepaalde periode tussen 8 uur 's avonds en 6 uur 's ochtends op voor het publiek toegankelijke plaatsen te bevinden.
- een of twee meerderjarigen aanwijzen, naast de ouders of voogd, om de minderjarige te begeleiden.
- de kinderbijslag opschorten wanneer ouders zich niet aan de aanwijzingen van een gezinsvoogd houden.

Ook kan de burgemeester de betrokken ouders van de overlast gevende 12-minner bevel geven erop toe te zien dat hun kinderen niet onbegeleid 's avonds laat op straat zijn en geen overlast bezorgen. Bij niet-naleving van de ouders levert dit een strafbaar feit op. De maatregel appelleert direct aan de verantwoordelijkheid van ouders. Politie kan ouders van 12-minners die wel probleemgedrag vertonen, maar (nog) geen delict hebben gepleegd, verwijzen naar de vrijwillige hulpverlening.

Zie voor meer informatie de Circulaire Burgemeestersbevel twaalfminners; artikel 172b Gemeentewet. Staatscourant nr 13482 en zie Handreiking Voetbalwet op www.wegwijzerjeugdveiligheid.nl Volg verder de laatste ontwikkelingen via www.aanpak12min.nl.

Verruimde mogelijkheden ondertoezichtstelling (OTS) en gedwongen opvoedingsondersteuning

Het wordt makkelijker om een minderjarige onder toezicht te stellen. Binnenkort kan een kinderrechter deze maatregel ook opleggen aan kinderen met relatief lichte problemen. De ministerraad heeft daartoe ingestemd met toezending van het wetsvoorstel Herziening kinderbeschermingsmaatregelen dat minister Rouvoet (Jeugd & Gezin), mede namens de ministers Ter Horst (BZK) en Hirsch Ballin (Justitie), begin 2009 bij de Tweede Kamer heeft ingediend. Daarbij krijgen burgemeesters een prominentere rol bij het dwingend opleggen van opvoedingsondersteuning. Het voorstel betekent een versterking van de positie van de burgemeesters binnen het stelsel van kinderbescherming. Het geeft hen de mogelijkheid om in te grijpen als ouders weigeren om opvoedingsondersteuning te aanvaarden, terwijl dit voor de ontwikkeling van hun kind(eren) noodzakelijk wordt geacht. De verwachting is dat door de wetswijziging gemeenten straks sneller en effectiever kunnen optreden in situaties waarin sprake is van ernstige overlast en verloedering. De aanpak van overlast en verloedering is een van de zes thema's van

het landelijke project Veiligheid begint bij Voorkomen (VbbV). Het wetsvoorstel zal naar verwachting op 1 januari 2011 in werking treden.

Wet Werk en Bijstand

De Wet Werk en Bijstand maakt het mogelijk om in te grijpen in gezinssituaties om de afstand tot scholing en/of arbeid voor ouders te verkleinen en te voorkomen dat de kinderen in de toekomst langdurig afhankelijk van bijstand zullen zijn. Een mogelijkheid is een sanctie op de bijstands-uitkering bij weigering om mee te werken aan een zorgtraject.

Zorg voor straf

De STOP-reactie is in 2009 afgebouwd en per 1 januari 2010 beëindigd. In plaats van STOP worden kinderen met delictgedrag nu (nadat er door de politie met ouder en kind is gesproken) via een 'zorgformulier' gemeld bij Bureau Jeugdzorg voor verdere screening. De aanpak is eind 2010 opgenomen in de aanwijzing effectieve afdoening (OM). In het volgende hoofdstuk gaan we uitgebreid in op deze 'stevige aanpak'.

Praktijkvoorbeeld: ProKid

ProKid is een methodiek voor het vroegtijdig signaleren van risico bij 12-minners met politiecontacten. De methode maakt gebruik van bestaande politiegegevens over jongeren en meldingen die geregistreerd zijn op het huisadres. Op basis van wetenschappelijk vastgestelde risicofactoren signaleert ProKid onderbouwde risico's in het politiesysteem, waarmee risicokinderen concreet met naam bekend worden. ProKid berekent ook de mate van risico. De namen van de kinderen vinden hun weg naar het Bureau Jeugdzorg, dat de meldingen beoordeelt. Deze kan daarop zorgen voor gepaste begeleiding door BJZ in

het vrijwillig kader, of toeleiding naar gemeentelijke voorliggende voorzieningen of intensievere achterliggende hulpverlening. ProKid draait proef in vier politieregio's: Gelderland Midden, Amsterdam-Amstelland, Hollands Midden en Brabant Zuidoost. DSP-groep verricht in opdracht van het WODC evaluatieonderzoek naar het werkproces en het effect van het instrument. Het evaluatierapport is in december 2010 gepubliceerd.

5.

**De ‘stevige’ aanpak:
BJZ, politie en gemeente
samen aan de slag**

Een Marokkaans-Nederlandse jongen heeft contact met politie vanwege vernieling van bushalte. Op het adres zijn registraties van huiselijk geweld. Het gezin weigert contact met Bureau Jeugdzorg. Wat nu? De politie signaleert bij de gemeente dat ze voor de zesde keer om assistentie is gevraagd om op een adres de schuldachterstand te innen. Het gezin bestaat uit vader, moeder en vier jonge kinderen. De politie heeft deze casus gemeld bij het AMK, maar deze zegt hier niets mee te kunnen doen. Wat nu?

5.1. De rol van de gemeente en de ketenaanpak bij delicten

Als er sprake is van een delict doet de politie standaard een melding bij Bureau Jeugdzorg (BJZ). Wat doet BJZ hier vervolgens mee?

En als BJZ geen hulp nodig acht, maar er wel duidelijke signalen van zorg zijn? Hoe is de samenwerking tussen de gemeente, BJZ en politie? En wat is de gemeentelijke rol in deze samenwerking? Dit hoofdstuk geeft antwoord op deze vragen en gaat in op kinderen en jongeren met delictgedrag.

We gaan allereerst in op de processen binnen de ketenaanpak en de rollen en verantwoordelijkheden van BJZ, gemeente en politie daarbinnen. De volgende paragraaf behandelt twee praktijkvoorbeelden van de samenwerking tussen deze drie partners. Tot slot gaan we in op een aantal dilemma's rondom privacy. We geven handreikingen hoe hiermee om te gaan.

5.2 Het proces van signalering tot nazorg bij delictgedrag

Hoewel 12-minners niet strafrechtelijk vervolgd worden kan er wel degelijk ingegrepen worden. Zo kan de politie ouders van jonge kinderen verwijzen naar de vrijwillige hulpverlening. In ernstiger gevallen moet de politie het Bureau Jeugdzorg informeren en die kan op zijn beurt besluiten nader onderzoek te doen. In het uiterste geval kan de Raad voor de Kinderbescherming bij de kinderrechter een verzoek indienen om een kindbeschermingsmaatregel op te leggen. Met ingang van 1 januari 2010 worden daarnaast alle kinderen die jonger zijn dan 12 jaar en een delict plegen, standaard gemeld bij Bureau Jeugdzorg en behandeld als zorgkinderen. Het voordeel daarvan is dat ouders beter betrokken worden bij de problematiek van hun kind en eventuele risicosignalen sneller worden opgemerkt en aangepakt. Bij de aanpak zijn meerdere partners betrokken. Partners moeten hier samen op lokaal niveau vorm aan geven. De regierol hiertoe ligt bij de gemeente.

Werkproces voor een stevige aanpak

Bij de 'stevige aanpak voor 12-min delictplegers' is het werkproces als volgt:

Signaleren

De politiemedewerker signaleert of er zorgen zijn rondom een kind. De medewerker meldt dit aan de ouders en maakt een zorgmelding bij het Bureau Jeugdzorg.

Beoordelen

Bureau Jeugdzorg ontvangt de melding van de politiemedewerker, beoordeelt de melding op basis van een inhoudelijke analyse en zorgt indien van toepassing dat de melding naar een hulpverlener overgedragen wordt. Politie krijgt een terugkoppeling en hoort welke zorg wordt ingeschakeld.

Intervenieren

Op basis van de beoordeling kunnen ouders en kinderen bijvoorbeeld verwezen worden naar cursussen en trainingen die uitgevoerd worden door hulpverleners in het lokale veld/de CJG's. Ook kan geïndiceerde jeugdzorg worden ingezet en indien noodzakelijk kan aangestuurd worden op

een kindbeschermingsmaatregel. Het CJG vervult een coördinerende rol als het gaat om zorg in het lokale voorliggende veld.

Nazorg

Nazorg helpt om de situatie en het gedrag van 12-min delictplegers te monitoren en te ondersteunen. Afhankelijk van het type zorg kunnen het CJG of het Bureau Jeugdzorg hier een belangrijke rol spelen.

Meer informatie?

Neem contact op met de Politie, het Bureau Jeugdzorg of het Centrum voor Jeugd en Gezin binnen uw eigen regio.

5.3. Dilemma voor de politie: het doorgeven van zorgsignalen

Verschillende gemeenten geven aan dat de politie nog vaak te weinig zorgmeldingen opmaakt in hun gemeenten. Agenten zouden soms te weinig gericht zijn op zorgsignalen. Zij zouden al tijdens hun opleiding hierin getraind moeten worden en meer moeten inzien dat met vroege signalering en het zorgformulier hulpverlening in gang kan worden gezet. Aan de andere kant hebben agenten die het zorgformulier wel invullen vaak het gevoel dat er niets mee gedaan wordt. Ook kan het voorkomen dat een kind bijvoorbeeld op school signaalgedrag vertoont, maar dit niet op straat laat zien. Wat de agent niet ziet, kan de leerkracht op school misschien wel zien en andersom. De praktijkvoorbeelden laten zien hoe gemeente Gouda en gemeente Rotterdam dit ingebed hebben in hun aanpak.

Praktijkvoorbeeld: Rotterdam

Aanleiding

Steeds meer jongeren tot 14 jaar bevinden zich zonder (ouderlijk) toezicht op straat, vaak in een risicovolle situatie. In Rotterdam-West bestond tot 2008 nog geen vastomlijnd beleid voor de aanpak van kinderen tot 14 jaar.

Hoe werkt de aanpak?

In overleg met jongerenwerkers, basisscholen, andere hulpverleners en met een flinke dosis gezond verstand heeft de politie in de aanpak Zorg om Jongeren normen vastgelegd voor buitenspelende kinderen. Die buitenspeelnormen zijn tot 6 jaar: 20.00 uur, 6–10 jaar: 21.00 uur, 10–14 jaar: 22.00 uur. Wanneer de politie kinderen aantreft die later op straat zijn, brengt een agent ze naar huis. De agent heeft daarbij een belangrijke taak om zorgwekkende signalen op te vangen: hoe wordt het kind thuis opgevangen, zijn er broers of zussen, hoe reageren de ouders? Van elk kind dat thuisgebracht wordt, maakt de politie een melding met een zorgformulier. Bij het Meldpunt Zorgformulier wordt vervolgens gecheckt of het gezin en kind al bekend zijn bij diverse hulpverleningsinstanties: Bureau Jeugdzorg (BJZ), Deelgemeentelijke Organisatie Sluitende Aanpak (DOSA), Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) of Pak je Kans (hulpverlening van Humanitas). Is het gezin of kind nog niet bekend bij de instanties, dan volgt binnen 48 uur een bezoek van Pak je Kans. Pak Je Kans is een gezamenlijk initiatief van de politie en enkele hulpverleningsorganisaties in de

stadsregio Rotterdam (Humanitas, GGD, Flexusjeugdplein). Bij Pak je Kans werkt de hulpverlener op het politiebureau, zodat binnen 48 uur contact gelegd kan worden met deze jeugdigen. De hulpverlening kan binnen enkele dagen opgestart worden en duurt maximaal 13 weken. Pak je Kans kan ook een schakel zijn naar andere hulpverlening.

Succesfactoren

De aanpak in Rotterdam is volgens Rotterdam onder andere succesvol omdat er bij het gebruiken van normen uitgegaan wordt van 'gezond verstand'. Daarnaast kan het een voordeel zijn dat politieagenten de kinderen thuisbrengen. Dat dwingt bij veel gezinnen respect af. Het succes hangt wel van een aantal factoren af.

Het is bijvoorbeeld noodzakelijk dat politieagenten toekomstig probleemgedrag signaleren en daadwerkelijk een zorgformulier invullen. Dat vergt een flinke, soms moeilijke cultuuromslag. Het moet verder duidelijk gemaakt worden dat de norm voor iedereen geldt en dat bijvoorbeeld Marokkaans-Nederlandse kinderen niet een andere behandeling krijgen dan andere groepen. Hulpverleners hebben soms al zo vaak te maken

gehad met de problematiek van Marokkaans-Nederlandse risicojongeren, dat ze het soms laten liggen, waardoor er minder zorgformulieren binnenkomen dan dat werkelijk zou moeten. Niet alleen bij politie, maar ook in de wijk moeten de normen duidelijk zijn. De buurman moet kinderen duidelijk kunnen maken dat het niet normaal is wanneer ze laat op straat hangen. Er zijn wat dat betreft in de wijken nog niet genoeg aansprekende rolmodellen voor kinderen.

Praktijkvoorbeeld: Gouda

Doelstellingen van het Jeugd Preventie Team

Een groot aantal gemeenten heeft een Jeugd Preventie Project of een Jeugd Preventie Team. Zo ook de gemeente Gouda, die we hier als voorbeeld gebruiken. Gouda had drie doelstellingen met de opstart van het Jeugd Preventie Team (JPT):

- Voorkomen van verder afglijden van jongeren richting criminaliteit en een daarmee gepaard gaande groeiende behoefte aan bemoeizorg.
- Vroegtijdig signaleren van probleemgedrag van jongeren.

- Aanbieden van een preventief aanbod.

Ketenpartners

Bij het realiseren van deze doelstellingen vervullen drie spelers een centrale rol.

- De politie, omdat zij als eerste contact heeft met de jongeren/ouders en het initiatief moet nemen om de jongere aan te melden.
- BJZ/JPT omdat zij zorgsignalen van politie in ontvangst neemt en binnen 48 uur actie onderneemt naar de jongere en ouders, vasthoudend moet zijn met drang en dwang en indien nodig opschaaft naar AMK.
- De gemeente als financierder en regisseur.

De aanpak

Het Goudse Jeugd Preventie Team (JPT) richt zich op jongeren tot 18 jaar. Het is een samenwerkingsverband tussen BJZ en de politie, waarbij het JPT bij de politie onder één dak, aan één bureau zit. Daardoor blijven de lijnen kort en kan er snel actie worden ondernomen. Het JPT ontvangt rechtstreeks zorgformulieren van agenten en zoekt uit of het kind en gezin al bekend zijn bij BJZ. Ook zoekt het JPT proactief naar situaties van de

politie, waarvan zij denken dat er alsnog een zorgformulier moet worden gemaakt. Als kind en gezin nog niet bekend zijn bij BJZ, gaat het JPT naar het gezin toe om te kijken of er hulpverlening nodig is. Als de hulp vastloopt, wordt er contact gelegd met de partners in het Veiligheidshuis om andere stappen te kunnen zetten.

Succesfactoren

Het succes van het JPT is te danken aan de intensieve samenwerking tussen BJZ en de politie. Het vertrouwen tussen beide organisaties is groot. Politie en JPT voelen zich samen verantwoordelijk voor het gehele proces van het aanmelden tot het begeleiden van de jongeren en hun ouders. Daarnaast is er terugkoppeling aan de aanmelder. Deze krijgt te horen wat de voortgang en resultaten zijn van de melding. Wel is het nodig dat agenten nut en noodzaak blijven zien van het invullen van zorgformulieren. Net zoals in Rotterdam vergt het een cultuuromslag bij politie. Het JPT werkt laagdrempelig en outreachend, omdat het naar het gezin toe gaat in plaats van andersom.

De aanpak is kortdurend en intensief: er wordt niet langer dan nodig hulp verleend. Het JPT werkt

vrijwillig, maar niet vrijblijvend: de hulpverleners zetten alles op alles in om in ieder geval kind en gezin te zien (geen no-show).

Borging en belang van een gezinsgerichte aanpak

De recidivecijfers laten zien dat het JPT een positief effect heeft.

Een groot aandeel first offenders recidiveert niet meer. Volgens de medewerkers van het JPT ligt dat vooral aan de outreachende en integrale aanpak. Daarnaast speelt de schrikreactie bij het gezin van de jongere ook mee. Omdat in Gouda blijkt dat signaalgedrag van een kind kan wijzen op problemen in het hele gezin vindt de gemeente Gouda het belangrijk dat de hulpverlening zich niet alleen richt op een kind, maar op het hele gezin.

vormen: ouders kunnen bijvoorbeeld juridische bezwaren aantekenen. Privacy wordt regelmatig als een obstakel genoemd, maar er kan vaak meer dan men denkt. Wanneer u als gemeente of politie hierover vragen heeft, bieden de volgende wegwijzers uitkomst.

Privacywegwijzer jeugdstrafrechtketen

Deze wegwijzer is een product van het project 'Informatie Management in de Jeugdstrafrechtketen' en is ontwikkeld in samenwerking met de Helpdesk Privacy van het Ministerie van Justitie. De wegwijzer brengt de complexe wet- en regelgeving in de jeugdstrafrechtketen in kaart. Per organisatie wordt inzichtelijk onder welke voorwaarden er informatie met andere professionals gedeeld mag worden. Na het beantwoorden van enkele vragen, volgt een antwoord op maat. Gebruikers kunnen de uitkomst, inclusief een overzicht van de gemaakte keuzes, printen en aan het cliëntendossier toevoegen.

5.4 Dilemma's rondom privacy

Vrijwel alle partijen zien nut en noodzaak in van een integraal gezinsdossier in plaats van een kinddossier. Dit helpt om meer systeem- en gezinsgericht te werken. Een knelpunt is de privacywet voor de uitvoering van de politietaak, de Wet Politiegegevens (WPG), die aangeeft dat alleen met zwaarwegende factoren gegevens gedeeld mogen worden. Dit kan een probleem

Privacywegwijzer Jeugdzorg- en beschermingsketen

Binnen de wet Bescherming Persoonsgegevens is vaak veel meer mogelijk dan instanties denken. Van belang is dat hulpverleners de ruimte die er is durven te pakken. De leidinggevendenden moeten daarbij dekking geven, anders kan dit de samenwerking belemmeren. Om beleidsmakers, projectleiders en hulpverleners hierbij te helpen zijn en worden diverse instrumenten ontwikkeld

om misverstanden over privacyregelgeving uit de weg te ruimen:

- Een naslagwerk met heldere juridische onderbouwing van welke ruimte de wet- en regelgeving biedt.
- Een zakboekje: een handige tool voor uitvoerders op hulpverleningsniveau die in de praktijk betrokken zijn bij mensen met multiproblematiek.
- Op regionaal niveau worden bijeenkomsten georganiseerd om de kennis zo goed mogelijk over te dragen.

Meer informatie over privacywegwijzers jeugdstrafrechtketen en Jeugdzorg- en beschermingsketen?

Zie www.privacywegwijzer.nl

Bijlage

Bronnenlijst

Agnew, R. (2001). Building on the foundation of a general strain theory: specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38, 319-361.

Andrews, D.A. (1995). The psychology of criminal conduct and effective treatment. In: J. McGuire (Ed.) *What works: reducing reoffending, guidelines from research and practice* (p. 35-62). Chichester: Wiley.

Bovenkerk, F. (2007). *Inleidend college Palet – Babylon seminar ‘veiligheid en criminaliteit’*. Tilburg: Palet/Babylon.

Domburgh, L. van (2009). *Very Young Offenders; characteristics of children and their environment in relation to (re)-offending*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam.

Geluk, C.A. M. L., Domburgh, L. van, Doreleijers, Th. A. H., Vermeiren, R., & Nauta-Jansen, L. M. C. (2006, 2010). *Zeer jeugdige ‘delinquenten’ in Nederland: een zorgwekkende ontwikkeling?* VU Medisch Centrum, Amsterdam (intern rapport).

Gemert, F. van (1998). *Ieder voor zich: Kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Goderie, M. (2004). *Hulp aan kwetsbare gezinnen: Een mismatch tussen vraag en aanbod. Vernieuwing*, tijdschrift voor onderwijs en opvoeding, 63(1), 18-20.

Laan, A.M. van der, & Blom, M. (2006). *Jeugd delinquentie: Risico's en bescherming* (WODC reeks Onderzoek en Beleid, No. 245). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

Loeber, R., & Farrington, D.P. (2001). *Child delinquents; development, intervention and service needs*. Thousand Oaks: Sage.

Loeber, R., Slot, N.W. & Sergeant, J.A. (2001). *Ernstige en gewelddadige delinquentie: omvang, oorzaken en interventies*. Houten Bohn Stafleu van Loghum.

Loeber, R., Farrington, D. P., Stouthamer-Loeber, M., & White, H. R. (2008). *Violence and serious theft: Risk and promotive factors from childhood to early adulthood*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Loeber, R., Slot, N.W., Laan, P.H. van der & Hoeve, M. (2008). *Tomorrow's Criminals: The development of child delinquency and effective interventions*. Ashgate: Ashgate Press.

Loeber, R., Slot, N.W., Laan, P.H. van der & Hoeve, M. Groes, D. (2010). *Misdadigers van morgen? Over de ontwikkeling en effectieve aanpak van jeugd delinquentie onder twaalfminners* Amsterdam: SWP.

Moffitt, T.E. (1993). Adolescence-limited and life-cycle-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychology Review*, 100, 674-701.

Moffitt, T.E., Caspi, A., Harrington, H. & Milne, B.J. (2002). *Males on the life-course-persistent and adolescence-limited pathways: Follo-up at age 26 years*. *Development and Psychopathology*, 14, 179-201.

Paalman, C.H., Domburg, L., Doreleijers, Th. A.H. (2010) *Recidive van 12minners van Marokkaanse komaf: verslag van het follow-up onderzoek in Amsterdam*.

Pels, T.(1998). *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland. De creatie van een nieuw bestaan*. Assen: Van Gorcum.

Spaans, E. (2005) *Prevalentieonderzoek licht verstandelijk gehandicapten in de justitiële jeugdinrichtingen: Een IQ-puntje meer of minder...?*, ID/CUB, juni 2005.

Stevens, G., Veen, V., Vollebergh, W. (2009). *Marokkaanse jeugddelinquenten: een klasse apart?* Nicis Institute, Den Haag.

Yerden, I. (2010), *Schaamte en strategisch handelen, opvoeding in Marokkaanse en Turkse gezinnen*, Amsterdam.

Vollebergh, W. A. M. (2002). *Gemiste kansen: Culturele diversiteit en de jeugdzorg*. Utrecht.

[Eerder uitgebrachte wegwijzers zijn te vinden via www.rijksoverheid.nl www.wegwijzerjeugdenveiligheid.nl]

Gezinsmanagers in Marokkaans-Nederlandse gezinnen
Antilliaans-Nederlandse jonge moeders in beeld

Dit is een publicatie van: Ministerie van BZK
Schedeldoekshaven 200 | 2511 EZ Den Haag |
www.rijksoverheid.nl